

пояснена через протиповпоставленне отпншеній мепду носителями протиповпозпных идея. Определение протиповпозпных сил осуществлено благодаря трактовке названия деревни, в которой происходят эти события.

Ключевые слова: современная украинская драматургия, художественный конфликт, конфликтологическая интерпретация.

Summary

Virchenko Tetiana. Image of Ukraine in Chernobyl tragicomedy M. Nayenko “Father Anthony” („To heaven – on foot”): conflictologic interpretation

Made an attempt to explore the image of Ukraine in the play M. Nayenko “Father Anthony” through the prism of conflict of interpretation, that is event driven chain explained by opposite relation between carriers of competing ideas. Determination of opposing forces made by correctly interpreting the name of the village, which hosts events work.

Keywords: modern Ukrainian drama, art conflict, conflictologic interpretation.

Соломія ВИСОЦЬКА

викладач

Донецького національного університету

УДК 821.161.2

МЕТАЛОГІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У СИСТЕМІ ПОСТРОМАНУ

Стаття присвячена функціональним відношенням між структурними елементами постмодерністського роману. Металог у постромані розглянуто як наслідок якісних змін, що відбуваються на фоні “відчуження від авторського посідання слова” всередині базової тріади: внутрішня форма – зовнішня форма – ідея. Металогічні відношення у постромані (зв'язок нерівномірності між відчуженими від автора структурами) протиставлені поліфонії класичного жанру (інтерсуб'єктивності) і свідчать про еволюцію роману в постіндустріальну епоху в напрямку системи, аналогічної щодо інформаційних.

Ключові слова: металог, построман, “відчужене слово”, система.

Різноманітні процеси, що відбулися з художнім словом за доби постмодернізму, стали об'єктом вивчення цілої плеяди українських і зарубіжних дослідників. Основна увага в цих працях була присвячена проблемі інтертексту, цитації, пастишу – ключових принципів організації матеріалу в літературі другої половини ХХ століття [3; 7; 8; 10; 15; 16]. У низці спеціальних розвідок розглядалася також проблема відчуження слова у постромані як наслідок якісних змін в епістемологічній картині світу, що

мали місце в контексті лінгвістичного перевороту [5; 12]. Логіка подальшого аналізу передбачає поглиблення та уточнення проблеми “відчуження слова” у постромані як системи нового порядку, багато в чому аналогічної інформаційним системам останніх десятиліть (наприклад, гіпертексту світової мережі), що й зумовлює актуальність нашої статті.

Мета дослідження – з’ясувати специфіку відношень у межах системи построману, що накреслює розв’язання наступних завдань: виявити аналогії між построманною та інформаційною системами; визначити принципи функціонування системи построману; осмислити зв’язок між процесом “відчуження слова” і “подвійним кодуванням”, властивим поезиці постмодернізму; дати визначення поняттю “металог”; охарактеризувати засади функціонування металогічних відношень. Характер проблеми визначив теоретико-методологічну базу дослідження, яка інкорпорує ідеї М.Бахтіна [1; 6], Л.Берталанфі [4], Г.Бейтсона [2] та інших учених, котрі або розглядали принципи діяльності відкритих комунікативних систем, або стояли біля витоків формування засад синергетики.

Упродовж останніх 50-60 років у науці розвивалася ситуація епістемологічного перегляду, що у витоках було пов’язано із формуванням концепції загальної теорії систем [4], яка, поставши спочатку в фізиці, вплинула практично на всі напрями у науковому дискурсі, включно із тими, які вивчають мислення, поведінку і соціальну динаміку людини. Філологія адаптувала окремі елементи системного аналізу, що значною мірою можна помітити у теоретичних працях представників Тартусько-московської школи, втім, продуктивність застосування принципів системології стало очевидною вже в останнє десятиліття, коли розвиток інформаційних систем відкрив адекватну модель-аналогію щодо сурядних комунікативних парадигм. Роман доби постмодернізму, який виник у 1950-60-х роках, знаходив аналогічні запитання і відповіді, які стояли перед інформаційними системами новітнього часу.

За слушним визначенням Л.Берталанфі, “загальна теорія систем... полегшує наукові відкриття: низка принципів може бути перенесена з однієї галузі в іншу без необхідності дублювання роботи, як це часто відбувалося у науці минулих століть” [4]. Визначення “построман як система” і “гіпертекст Інтернету як система” самі по собі не викликають заперечень, хоч ще не дають підстав поставити знак рівності між построманом і гіпертекстом. Припускаємо, що обидва типи систем можуть бути зіставлені за аналогією (принципом, який часто застосовується у міждисциплінарних студіях), оскільки обидва характеризуються відкритістю, цілеспрямованістю, тенденцією до самодиференціації, еквіфінальністю (динамічною рівновагою відкритої системи) [4].

Розвиваючи накреслену аналогію, можна припустити, що класичний роман, для якого була властива внутрішня цілісність і гармонія структурних елементів, поліфонізм (за визначенням М.Бахтіна), а також естетичне завершення, може бути описаний як *пасивна система*, що прямує до гомеостазу – балансу – в результаті складного внутрішнього обміну інформації; в той час як построман, внутрішні (відчужені від материнських контекстів і автора) структури якого, вступаючи у складне взаємовідношення, репрезентує інший тип системи – *активної* і незавершеної. Власне, мова йде про протиставлення систем лінійного (словесність) і нелінійного (гіпертекст) порядку, в яких процеси прирощення додаткових смислів і ентропії будуть відрізнятися. Вищенакреслену модель пропонуємо розглядати як теоретичну гіпотезу, яка може бути плідною при вивченні того “квантового стрибка”, який відбувається при переході від романного до построманного дискурсу.

Спробуємо вивити характер функціональних відношень у постромані, звернувшись до моделі художнього тексту О.Потебні і концепції “подвійного кодування” Г.Бейтсона, яка, де-факто, є логічним розвитком психологічної концепції українського теоретика.

Трикомпонентна структура художнього образу (зовнішня форма – внутрішня форма – зміст) у психолінгвістичній теорії О.Потебні, як відомо, знаходить дзеркальне відображення у структурі художнього твору. При цьому якщо перші два компоненти триєдності є сталими, останній виявляється змінним, залежним від рецептивного поля читача: ідея (або зміст) *“існує тільки як семантична можливість, – коментує гіпотезу О.Потебні україно-американський дослідник І.Фізер. – Для того, щоб він [зміст] виник у процесі естетичного сприйняття, необхідно, аби твір мав «силу внутрішньої форми», а сприймаючий – потребу структурального осягнення”* [14, с.40].

Уявимо динаміку роботи роману як простої відкритої системи. Компонент А (увага читача) входить у систему і перетворюється під дією елементів зовнішньої і внутрішньої форми на компонент В (читацька рецепція структури), одночасно досвід читача підлягає перетворенню, – цей процес у синергетиці характеризується як двоплановий – зміна системи під впливом змінної позиції спостерігача і зміна координат самого спостерігача [11]. У результаті такого двобічного обміну постає остаточний інтерактивний компонент С (ідея твору), який присутній у моделі тексту О.Потебні як можливість або низка можливостей.

Якщо фіксовані елементи структури тексту (внутрішня і зовнішня форми, відповідно) матимуть елемент “подвійного кодування” (який виконуватиме функцію “прирошення хаосу”), то робота системи буде значно ускладнена і менш передбачена. Г.Бейтсон, англо-американський психолог і антрополог, автор вищенаведеного поняття “double bind”, яке було активно адаптоване в поезиці постмодернізму, характеризує останнє як фрагмент комунікації, в якій один з партнерів надсилає іншому протилежні сигнали різного логічного типу. У такій ситуації респондент потрапляє у пастку непорозуміння, вирішуючи, який із двох одночасно направлених сигналів одного й того самого послання є істинним. Для людини як самокорегуючої системи ситуація “double bind” є травматичною, і в окремих випадках може

привести до шизофренії [2]. У комунікативній системі читач – текст “подвійне кодування”, інкорпороване в структуру тексту, також створює ситуацію читацького епістемологічного ускладнення.

Як виникає “подвійне кодування” у тексті? Згідно теоретикам постмодернізму, іронія і пародія створюють ситуацію, коли текст може бути розглянутий як дві великі кодові надсистеми [9, с.48]. В.Смиренський наполягає, що текст із використанням прототипів і ремінісценцій становить собою подвійний код [13]. Застосовуючи запропоновану вище елементарну модель системи (на ґрунті теоретичної гіпотези О.Потебні), можна побачити, що “подвійне кодування”, яке може мати місце і в класичному, і в постмодерністському творі, постає як “збій” інтеракції між внутрішньою формою художнього твору (яка вміщує амбівалентні сигнали) та його ідеєю. Читач мусить *розпізнати* певну структуру X як таку, що містить подвійний сигнал, – у такому випадку комунікативна система вважатиметься продуктивною. Якщо “подвійне кодування” постає ключовим принципом поетики постмодерністського роману (а в цьому однакості всі дослідники постмодернізму), доречно припустити, що функціональні відношення між його структурними елементами будуть якісно видозмінені – у порівнянні із жанровими предтечами.

У постромані закріплюється процес “відчуження слова” від автора, оскільки цитата послідовно втрачає лапки (див.: [5]). Якщо класичний роман оперував “двоголосим словом” і діалогічна взаємоорієнтація була основною подією романного слова [1, с. 97] – М.Бахтін вичерпно проілюстрував процес постановня поліфонії, – то роман постмодернізму формується як система іншого порядку (система подвійного кодування, мегасистема), в якій “поліфонія” може мати місце як один із численних елементів, що здійснює референцію до позиції під назвою “класичний роман”. Романна поліфонія являла собою онтологічну довіру між двома суб’єктами діалогу, в той час як у постромані постає цілком новий тип функціональних відношень між відчуженими елементами. Такий тип горизонтальних відношень пропонуємо

охарактеризувати як *металог* – на протипагу до “діалогу” у визначенні М.Бахтіна.

У ролі цитати в постмодерністському романі може виступати як лексема, так і композиційно-мовленнєвий блок, жанрові структури, елементи часопростору тощо, і чим більший обсяг цитати, тим більше можливостей розглядати її як цілісний знак, суцільний елемент внутрішньої форми твору. Водночас зняття маркерів авторства з цитованих текстів унеможливує повноцінну реконструкцію; цитата 1 може переходити в цитату 2 або прямувати до якісного нерозрізнення (що особливо показово для образів протагоністів постмодерністського роману, в характерах яких можна почути “відлуння” цілої серії амбівалентних прототипів). Філософія хаосотворення, декларована постструктуралістами, націлена на максимальне прирощення додаткових елементів внутрішньої форми, і оптимальною моделлю построману, очевидно, слід вважати електронний гіпертекст, в якому кожний знак відсилатиме до коридору нових знаків. У цьому розумінні системна теорія дозволяє здійснити прогноз розвитку роману в напрямку його інформаційного навантаження – аж до повного переходу у формат електронної (мережевої) літератури.

Якщо повернемося до трикомпонентної моделі О.Потебні, то на прикладі построману побачимо її урізноманітнення, оскільки зовнішня форма починає покривати численні (якщо не необмежені) елементи внутрішньої форми, які генетично становлять структурні частини інших текстів-предтеч, відчужені від материнського контексту. У теоретичній поетиці постмодернізму це здобуло назву інтертекстуальності (опускаємо тлумачення даного поняття, докладно розробленого Ж.Женнетом [7]) – якщо мова йде про “діалог” між двома і більше текстами [9, с.101]. Металогічні відношення у постромані, на нашу думку, є поняттям більш точним і містким щодо конкретного випадку аналізу построманної дискурсії.

Отже, металог постає у конкретному, маркованому авторською присутністю тексті на ґрунті а) ситуації відчуження слова від материнського

контексту (яка повноцінно і суцільно реалізується лише у постмодернізмі), б) постійного прирощення хаосу в системі шляхом подвійного кодування – взаємонакладання кількох сигналів у межах одного послання. Таким чином, металогічні відношення між елементами структури постмодерністського роману – цілком нова форма комунікації, що триває у межах показово закріпленої зовнішньої оболонки тексту (яку фіксують авторське ім'я і численні метатекстові компоненти) між безкінечним *n* внутрішніх елементів із “знятим авторством”. Перестворення відношень між цими відчуженими елементами є одним із функціональних завдань металогу (аналогічно до телеології гіпермережі), в той час як варіативність “ідеї” тексту постає результатом вертикальної інтеракції твір – читач. Подальше поглиблення запропонованої гіпотези і практичне її застосування може, на нашу думку, дати цікаві спостереження над функціонуванням построманної дискурсії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.М.* Вопросы литературы и эстетики / *Михаил Михайлович Бахтин*. – М. : Худ. литература, 1975. – 504 с.
2. *Бейтсон Г.* Экология разума. Избранные статьи / Пер. с англ. / *Грегори Бейтсон*. – М. : Смысл, 2000. – 325 с.
3. *Бербенець Л.С.* Пастиш і особливості художньої репрезентації в літературі постмодернізму. Дис... канд. філол. наук спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / *Людмила Сергіївна Бербенець*. – Дніпропетровськ, 2008. – 225 с.
4. *Берталанфи Л.* Общая теория систем – критический обзор // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов / Общ. ред. и вст. ст. *В.Н.Садовского* и *Э.Г.Юдина* / *Людвиг Берталанфи*. – М.: Прогресс, 1969. С.23-82. – Режим доступу до джерела : http://grachev62.narod.ru/bertalanffy/bertalanffy_1.html
5. *Висоцька С.С.* “Відчуження слова” у построманному дискурсі (на матеріалі новітньої англійської прози) / *Соломія Висоцька* // Вісник ХНУ ім.

В.Н. Каразіна: Філологічний факультет. – Харків, 2010. – № 910. – С. 333 – 337.

6. *Висоцька С.С.* Кризис диалогизма и становление постромана // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Крихти буття: література і практики повсякдення» 22-23 вересня 2010 року / Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету. – м. Бердянськ. (Здано до друку.)

7. *Волошинов В.Н.* (М.М.Бахтин). Марксизм и философия языка: Основные проблемы социологического метода в науке о языке / *Валентин Николаевич Волошинов.* – М. : Лабиринт, 1993. – 188 с.

8. *Женетт Ж.* Фигуры: В 2-х т. / *Жерар Женетт.* – М.: Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – 944 с. – Режим доступа до джерела : <http://yanko.lib.ru/books/lit/jennet-figuru-1-2-1998-1.pdf>

9. *Ильин И.П.* Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / *Илья Петрович Ильин.* – М. : Интрада, 1998. – 228 с.

10. *Ильин И.П.* Постмодернизм – словарь терминов / *Илья Петрович Ильин.* – М.: Интрада, 2001. – 387 с.

11. *Лоскутова А.* Поэтика протоинтертекстуальности. К постановке проблемы / *А. Лоскутова.* – Режим доступа до джерела: // http://uchcom.botik.ru/az/lit/coll/litext5/14_losk.htm

12. *Москалев И.Е.* Становление автопоэтического наблюдателя / *И.Е. Москалев.* – Режим доступа до джерела : <http://www.synergetic.ru/autopoiesis/stanovlenie-avtopoeticheskogo-nablyudatela.html>

13. *Плеханова Т.Ф.* Текст как диалог / Редактор *С.О.Иванова.* – Минск, 2002. – Режим доступа до джерела : <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=1143>

14. *Смиренский В.Б.* “Каждая несчастливая семья несчастлива по-своему? Глубинные и поверхностные структуры литературных прототипов. –

Режим доступу до джерела : <http://www.dialog-21.ru/materials/archive.asp?id=7387&y=2002&vol=6077>

15. *Фізер І.* Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. Метакритичне дослідження / *Іван Фізер.* – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 1993. – 112 с.
16. *Dyer R.* Pastiche / *Richard Dyer.* – N.Y.; London: Routledge, 2007. – 227р.
17. *Simpson D.* The Academic Postmodern and the Rule of Literature: a Report on Half-Knowledge / *Devid Simpson.* – Chicago & London: The University of Chicago Press, 1995. – 199 p.

Аннотация

Высоцкая Соломия. Металогические отношения в системе постромана

Статья посвящена функциональным отношениям между структурными элементами постмодернистского романа. Металог в постромане рассматривается как следствие качественных изменений, которые происходят на фоне «отчуждения от авторского использования слова» внутри базовой триады – внутренняя форма – внешняя форма – идея. Металогические отношения в постромане (связь неравномерности между отчужденными от автора структурами) противопоставлены полифонии классического жанра (интерсубъективности) и свидетельствуют об эволюции романа в постиндустриальную эпоху в направлении системы, аналогичной информационным.

Ключевые слова: металог, построман, «отчужденное слово», система.

Summary

Vysotska Solomiia. Metalogic relations in the system of postnovel

The article is devoted to functional relations among structural elements of the postmodern novel. Postnovel metalogue is considered as a consequence of qualitative changes which take place on the background of “author’s word alienation” within the basic triad: inner form – outer form – message. In postnovel metalogue (irregular link between the structures alienated from the author) are opposed to polylogue of the classical genre (intersubjectivity) and are the evidence of the novel evolution in the direction of the system which is analogous to information ones during the postindustrial epoch.

Key words: metalogue, postnovel, “word alienation”, system.